

- tarify_na_52,-_memorandum_mvfv-76634.html#article. – Названіє с екрана.
11. Фонд платежом красен [Електронний ресурс] : сайт белорусской независимой информационно-аналитической национальной газеты «Бел-Газета». – Режим доступа : <http://www.belgazeta.by/20100816.32/040137061/?mode=print>. – Названіє с екрана.
 12. МВФ «прописал» Украине пенсионную реформу, рыночные тарифы и процветающий «Нафтогаз» [Електронний ресурс] : интернет-сайт газеты «Зеркало недели». – Режим доступа : http://news.zn.ua/ECONOMICS/mvf_propisal_ukraine_pensionnuyu_reformu_rynochnye_tarify_i_protsvetayuschiy_naftogaz-78440.html. – Названіє с екрана.
 13. Будущее гривны в руках МВФ [Електронний ресурс] : он-лайн бизнес ресурс «БіЗ.ОН». – Режим доступа : <http://bizon.info/uk/rus/valutar/4604-kspertbudushchee-gryvny-v-rukah-mvf.html>. – Названіє с екрана.

УДК 364.442.6:316.344.7

АКТУАЛЬНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ СУСПІЛЬСТВА

С. В. Ничипоренко, кандидат економічних наук; Ю. В. Горемикіна

В умовах соціально-економічних перетворень одним з найважливіших завдань є формування сучасної системи соціального захисту населення. Очевидним є той факт, що наразі держава та суспільство не в змозі повною мірою надати гарантований соціальний захист усім категоріям, що його потребують. Найактуальнішою є ця проблема для вразливих категорій дітей, серед яких особливо потребують уваги діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Вивчення наукових джерел свідчить про наявність жвавого інтересу дослідників до становища дітей, які потребують уваги суспільства. Зокрема, вагомий вклад у визначення проблем таких дітей в Україні зробили О. Г. Антонова-Турченко, О. М. Балакірева, Л. С. Волинець, І. Є. Голубєва, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, О. В. Макарова, І. В. Пеша, С. В. Полякова, О. М. Хмелевська, Л. М. Черенко та інші [1, 2, 6]. Основними напрямками їх досліджень були: становище дітей в інституційних закладах, соціальний виняток і проблеми бідності вразливих категорій дітей,

надання соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з особливими потребами тощо.

Водночас нагальними для держави залишаються проблеми поліпшення життя дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку напрямів деінституалізації, розробки альтернативних способів влаштування таких дітей.

Тому метою статті є аналіз становища дітей, котрі потребують уваги суспільства в Україні, та вивчення способів і можливостей покращення соціального захисту таких дітей, які слід застосовувати на державному рівні.

Національне та міжнародне законодавство, ратифіковане Україною, закріплює права дітей на життя, охорону здоров'я, соціальний захист і всебічний розвиток. Важливим аспектом є забезпечення права дитини на виховання в сім'ї. Закон України «Про охорону дитинства» проголошує, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповіді-

дальність за створення для цього належних умов, кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та піклування батьків [3].

На жаль, незважаючи на проголошені законодавством права, діти в нашій країні залишаються однією із найуразливіших категорій. За кількістю дітей, які перебувають в інтернатних закладах, Україна посідає одне із перших місць в Європі. Велика кількість таких дітей є одним із найбільш серйозних проявів соціально-демографічної кризи та свідченням порушень у реалізації основних функцій сім'ї.

Інтернатна система утримання і виховання дітей-сиріт посідає провідне місце в системі

державної опіки та захисту прав дітей-сиріт через свою розгалуженість, регламентованість діяльності та зручність щодо процедури термінованого влаштування дітей.

Незважаючи на те, що за період з 2006 по 2010 рр., за даними Держстату України абсолютна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зменшилась на 4,7 % (табл.), що пояснюється загальним зменшенням кількості населення в Україні, у відсотковому співвідношенні до загальної кількості дітей (0–17 років) їх частка залишається стабільною і становить близько 1,2 %.

Таблиця

Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у 2006–2010 рр.*

Показник	Рік				
	2006	2007	2008	2009	2010
Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб	102912	102924	103542	100787	98119
Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у відсотках до загальної кількості дітей (0–17 років)	1,21	1,24	1,25	1,24	1,22

Примітка. * За даними Держстату України.

Серед них є значна кількість дітей, що відібрані у батьків з позбавленням і без позбавлення батьківських прав. Якщо до 2007 р. кількість позбавлених прав батьків помітно зростала, то далі відбувається поступове їх зниження. В той же час відбувається значне зменшення кількості дітей, яких відібрали у батьків без позбавлення прав (згідно зі статистикою за період з 2005 по 2010 рр. їх частка зменшилась майже на 40 %).

Позбавлення батьківських прав є винятковою мірою, яка застосовується лише тоді, коли всі інші способи не дають позитивних результатів. Тому необхідно довести, що особа свідомо порушує батьківські обов'язки, злісно не виконує вимог і рекомендацій органів опіки та піклування, товариських судів, служб у справах неповнолітніх, навмисно ухиляється від лікування (хронічні алкоголіки, наркомани, токсикомани). Зазвичай інституалізація вищевказаних дітей починається з позбавлення батьківських прав і тільки після вичерпання

всіх можливих варіантів дитину можна влаштувати в інтернатний заклад.

На сьогодні важливим напрямом, що сприятиме зменшенню кількості дітей, які залишились без піклування батьків і дітей-сиріт, є попереджувальна робота з жінками й сім'ями, що мають намір відмовитись від дитини.

Суттєвим моментом під час прийняття рішення про відмову від дитини чи передачу дитини в інтернатний заклад є роль соціальних працівників у здійсненні заходів щодо запобігання інституалізації дитини. Переважно у великих містах України впроваджують заходи щодо запобігання інституалізації дітей. З матерями, котрі збираються відмовитись від дитини працюють фахівці, які надають їм консультативні, психологічні та інші послуги, створюються центри допомоги матерям і дітям.

Надання таких соціальних послуг може вплинути на рішення матері відмовитись від дитини і допомогти родині не розлучатись.

Якщо у великих містах можна спостерігати проведення роботи з попередження інституалізації, то у районних центрах, малих містах, селах ситуація виглядає не зовсім сприятливо, оскільки соціальні послуги у таких населених пунктах недостатньо розвинені або зовсім відсутні.

Стосовно сімей, які мають намір відмовитись від новонародженої дитини з вадами чи віддати дитину-інваліда у інтернатний заклад, проблемою є те, що рішення про перспективи розвитку новонародженої дитини з вадами батькам часто роз'яснюють не соціальні працівники, а лише медики. Таким чином, прийняття рішення про передачу дитини до інтернатної системи може бути спровоковано дефіцитом об'єктивної інформації про майбутні перспективи сім'ї.

Необхідною є робота з повернення дитини в кровну родину, яку слід проводити на етапі виявлення сімейного неблагополуччя, поки батьки ще не позбавлені батьківських прав. Коли дитина потрапляє в інтернатний заклад із установленим статусом, дуже складно встановити контакт і мотивувати батьків на відновлення стосунків.

Нагальними є також проблеми допомоги сім'ям, що опинилися в складній життєвій ситуації, раннє їх виявлення, недостатність координації між суб'єктами соціальної роботи із такими сім'ями та комплексне вирішення питань таких сімей.

Вказані проблеми зумовлюють необхідність деінституалізації дітей. У міжнародній практиці політика деінституалізації є принциповою умовою проведення реформ, направлених на зменшення сирітства в державі. Більшість розвинених країн Західної Європи сприймають деінституалізацію як комплекс дій, направлених на досягнення єдиної мети – створення більш прийнятних для виховання дітей умов, зокрема створення умов поза установами інтернатного типу. Деінституалізація у нашій країні – явище відносно нове, проте вона вже встигла стати синонімом перебудови системи захисту вразливих дітей. Зокрема, в Україні існують і застосовуються такі альтернативні деінституалізаційні форми влаштування дітей:

- встановлення опіки;
- передача до прийомної сім'ї;
- передача до дитячого будинку сімейного типу;
- усиновлення;
- реінтеграція у біологічну сім'ю.

Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли чотирнадцяти років і мають часткову цивільну дієздатність, тобто мають право самотійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права, права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несуть відповідальності за завдану ними шкоду. Таким чином, опікун замінює підопічного у здійсненні всіх інших прав і обов'язків і є законним представником підопічного. Піклування встановлюється над дітьми віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які мають неповну цивільну дієздатність, тобто мають право самотійно розпоряджатися своїм статком.

Метою встановлення опіки та піклування є забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самотійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки [4, 5].

Позитивним моментом є розширення мережі дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей. Наразі спостерігається зростання кількості дитячих будинків сімейного типу (з 2006 по 2010 рр. їх кількість зросла в 2,3 рази) та особливо прийомних сімей (в 4,3 рази). Паралельно збільшується і абсолютна кількість вихованців таких закладів (рис. 1,2).

Пріоритетним напрямом є національне усиновлення, тобто усиновлення українськими громадянами (рис. 3). Якщо в 2006 р. кількість іноземних усиновлювачів перевищувала кількість вітчизняних, у 2007 р. їх кількість була практично однаковою, то, починаючи з 2008 р. помітно зросла кількість усиновлених українськими громадянами (пропорція становить приблизно 2/3 українців до 1/3 іноземних громадян). Усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами на території України здійснюється на загальних підставах. Таке усиновлення відбувається

у випадках, коли вичерпані всі можливості щодо усиновлення, взяття під опіку (піклування) чи на виховання цих дітей в сім'ї громадян України та якщо ці діти перебувають на обліку

в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей не менше одного року і досягли п'яти років.

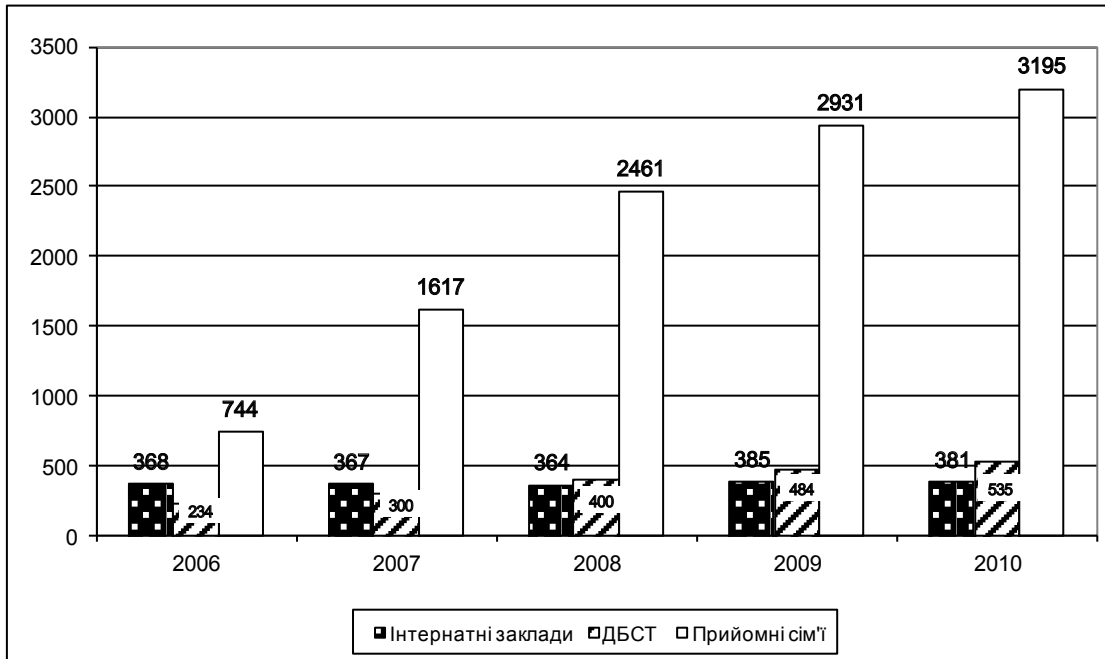

Рис. 1. Інтернатні заклади, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї

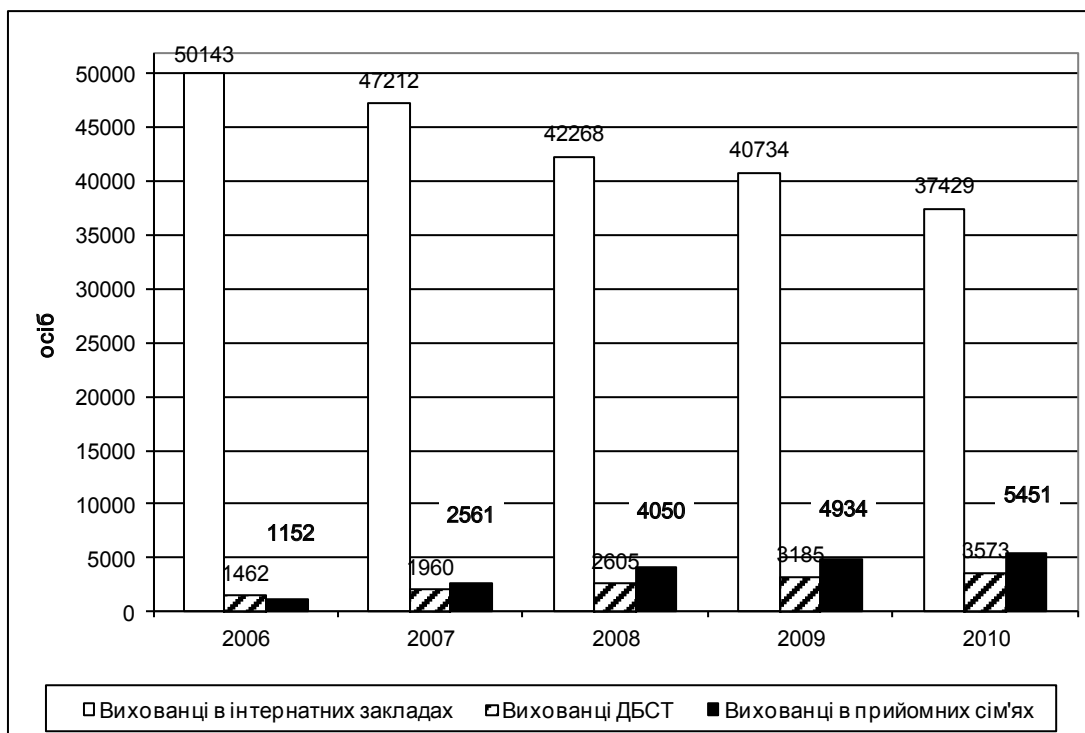

Рис. 2. Кількість вихованців в інтернатних закладах, дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях (за даними Держкомстату України)

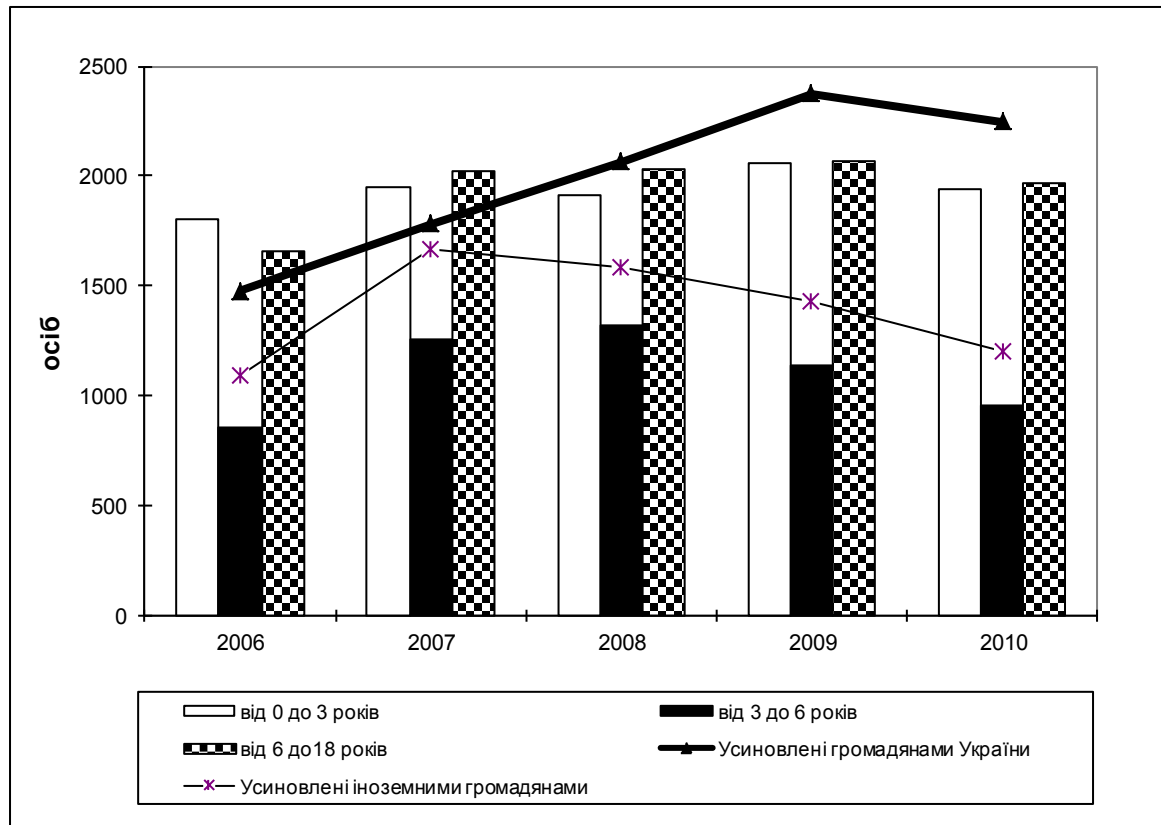

Рис. 3. Усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (за даними Держкомстату України)

Водночас існують внутрішні проблеми всередині прийомних сімей і в сім'ях, які усиновили дитину. Особи, що беруть на себе місію виховання дитини, часто виявляються неготовими до вирішення численних проблем. Батьки-усиновителі та прийомні батьки потребують кваліфікованої допомоги фахівців – психологів, психіатрів, дефектологів, педіатрів тощо, особливо важливо це на етапі підготовки до усиновлення дитини-сироти і перших місяців адаптації її до нової сім'ї. На жаль практика, що склалася в Україні, за рідкісними винятками, не передбачає участі цих фахівців у підборі і підготовці майбутньої прийомної сім'ї, що часто призводить до кризи, як для дитини, так і для сім'ї, часом, навіть, до відмови від дитини і повернення її в інтернатний заклад.

Поруч з іншими формами деінституалізації існує і така форма як реінтеграція, тобто повернення дитини в біологічну сім'ю. Вона застосовується у таких випадках, коли:

- батькам, які не були позбавлені батьківських прав, однак у них забрали дитину і розмістили її в інституції, офіційно повертають дитину;
- права батьків, які були позбавлені батьківських прав, при цьому дитина перебувала в інституції;
- батьки, які з власної волі віддали дитину на виховання в інституційний заклад, вирішили забрати дитину додому;
- дитина з інших вагомих причин перебувала у закладах призначених для тимчасового розміщення і після цього її повернули батькам.

Загалом, реінтеграція у біологічну сім'ю з погляду деінституалізації виглядає привабливим інструментом, однак використовувати його можна дуже обережно, застосовуючи індивідуальний підхід, що вимагає високого професійного рівня соціальної роботи.

Крім того, необхідно є контролювати дотримання прав дитини після повернення у сім'ю. Важливим моментом у розвитку всіх

альтернативних інституалізації форм влаштування дітей є введення в Україні обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян.

На нашу думку, не викликає сумніву органічна взаємозалежність між системою виховної роботи і роботою з усиновлення й опіки; роботою з повернення дітей у кровну родину. Це, у свою чергу, висуває низку проблем у практичній реалізації даного напрямку, серед яких:

- підбор кандидатів у майбутні батьки й технології роботи з ними;
- вивчення їхнього виховного потенціалу психологічної готовності до батьківських функцій;
- визначення ступеня психологічної сумісності дитини й майбутніх батьків;
- вибір виду й обсягу допомоги майбутнім батькам в процесі адаптації їх до дитини в новій соціальній ролі.

Недосконалою є система фінансування соціального захисту дитинства. Існуючий порядок матеріальної підтримки вразливих категорій дітей не відповідає сучасним вимогам, така підтримка переважно не має адресного характеру, внаслідок чого допомоги та пільги мало впливають на добробут.

Вирішення вказаних проблем є необхідною умовою поліпшення становища вразливих категорій дітей і запорукою успішної реалізації політики деінституалізації в Україні.

Отже, слід наголосити на винятковій ролі держави у процесі посилення соціального захисту дітей. Саме державна політика, спрямована на реформування системи опіки, повинна стати вагомим фактором, що сприятиме поліпшенню становища дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тотальна інституалізація дітей, яка дісталась Україні з радянських часів, абсолютно не відповідає потребам дітей і повною мірою не втілює їхні інтереси, тому пріоритетом державної політики у сфері соціального захисту дітей має стати деінституалізація, яка охоплює альтернативні форми влаштування дітей, що дозволяють

ефективно здійснювати соціальний захист дітей. У нинішній Україні модернізація системи опіки лише починається, однак позитивним зрушенням є усвідомлення багатьма громадськими організаціями та урядом необхідності цього кроку заради соціального захисту та добробуту дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Черенько Л. М., Полякова С. В., Реут А. Г. та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ. – К., 2009. – 288 с.
2. Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей [Електронний ресурс] / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ. – К., 2010. – 106 с. – Режим доступу : <http://www.fdu.org.ua/ru/resource/63>. – Назва з екрана.
3. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>. – Назва з екрана.
4. Про затвердження Правил опіки та піклування [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0387-99>. – Назва з екрана.
5. Сімейний Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14>. – Назва з екрана.
6. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Волинець Л. С., Комарова Н. М., Антонова-Турченко О. Г., Іванова І. Б., Пеша І. В. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 1998. – 120 с.